

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Oskar Sosnowski

Rok XIV: 2016

Nr 4 (457)

Data odczytu: 03.02.2016 r.

Data wydania: 03.02.2016 r.

=====

1014. spotkanie

Marek Szajerka

Podobieństwo w rozplanowaniu średniowiecznego Grudziądza i Starej Warszawy

W 1960 r. ukazał się w *Roczniku Grudziądzkim* artykuł Jerzego Frycza (1927-1985), p.t.: *Układ Urbanistyczny i architektura Grudziądza*¹. Mimo upływu ok. 60 lat od napisania tego artykułu, w zasadzie studium historyczno-urbanistycznego, powstałego też zapewne dla potrzeb odbudowy miasta ze zniszczeń wojennych, artykuł ten jest podstawą do opracowywania różnych folde-rów i prac naukowych wychodzących z ośrodka akademickiego UMK w Toruniu. Również karty katalogowe zabytków nieruchomości są podporządkowane temu artykułowi².

Na stronie internetowej *Twórcy kultury Torunia* możemy przeczytać następują-cy biogram J. Frycza:

Jerzy Frycz

Konserwator zabytków

Data urodzenia: 1927 r.

Miejsce urodzenia: Lublin

Data śmierci: 18.11.1985 r., Toruń

Dyplom: Wydział Sztuk Pięknych, konserwatorstwo, UMK Toruń, 1952 r.

Od 1938 r. do wyzwolenia mieszkał w Lubartowie. W czasie okupacji pracował i zdobywał wiedzę na tajnych kursach. Maturę zdał w Bytomiu w 1946 r., studia rozpoczął w krakowskiej Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych, a kontynuował w Toruniu na kierunku konserwatorskim. Zaraz po studiach został wojewódzkim konserwatorem zabytków w Bydgoszczy, a po 2 latach przeniósł się do Pracowni Konserwacji Zabytków (PKZ), gdzie pełnił funkcję konsul-

¹ J. Frycz, Układ urbanistyczny i architektura Grudziądza, w: *Rocznik Grudziądzki* [T. I] 1960, s. 31-71.

² Ibidem, zob. przypis *, s. 31. Generalnie na podstawie tego artykułu powstała bardzo sugestywna makieta Grudziądza, znajdująca się w grudziądzkim muzeum. Studium historyczno-urbanistyczne J. Frycza opracował w 1954 r. (ibidem, s. 37, przyp. 12.)

tanta naukowego. W 1956 r. przyjął propozycję prof. Jerzego Remera i został asystentem w Katedrze Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa. W 1967 r. objął stanowisko starszego projektanta w Zakładzie Zagospodarowania Turystycznego, bowiem ciekawiła go adaptacja zabytków dla celów turystycznych.

W 1973 r. uzyskał doktorat na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu na podstawie pracy *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795-1918*. [...]³.

W XX w. i obecnie wielu badaczy uznaje Toruń za kolebkę architektury ceglanej w regionie i związany z tym pionierski mecenat Zakonu Krzyżackiego. W ten kanon wpisuje się też artykuł J. Frycza, który był konsultantem makiety Grudziądza. O rozplanowaniu miasta J. Frycz napisał m.in.:

Najstarsze znane nam nadanie Grudziądzowi przywileju prawa chełmińskiego r. 1291 niewątpliwie normalizuje stosunki prawnoustrojowe miasta po zniszczeniu w r. 1277 wyznaczając mu nowe perspektywy rozwoju.

Lokację tę należy traktować jako początek okresu budowy zachowanego w zasadniczym swym założeniu i granicach miasta średniowiecznego. W planie jego można jednak wskazać relikty osady targowej, a może nawet powstałego w oparciu o nią wcześniejszego założenia miejskiego. [...].

Miasto sprzed 1291 r. musiało być drewniane i zapewne otoczone wałem. Kościół stał prawdopodobnie na miejscu obecnego i był może murowany [przypis 7. Jedyne badania ziemne mogłyby wyjaśnić, czy i w jakim stopniu występuje ciągłość w rozplanowaniu miasta sprzed i po r. 1291. Wyjaśnienie tej kwestii miałoby poważne znaczenie dla badań nad genezą planów miast ziemi chełmińskiej].

II. Przywilej z r. 1291, jak już wspomniano, wyznacza początek budowy zachowanego do dzisiaj w zasadniczym swym zrębie miasta średniowiecznego, którego plan przekazały nam XVII-wieczne materiały kartograficzne. [...].

Najczęstszy na ziemiach polskich schemat kształtowania się miasta w oparciu o gród z podgrodziami i osadą targową doprowadza w zbliżonych warunkach terenowych do podobnych rozwiązań przestrzennych.

*Przykładem tego procesu są analogie planu Grudziądza i Warszawy [przypis 8. Na podobieństwo planu Starego Miasta Warszawy do Grudziądza wskazywał jeszcze Sosnowski O., Powstanie, układ i cechy charakterystyczne sieci ulicznej na obszarze Wielkiej Warszawy, *Studia do Dziejów Sztuki w Polsce*, t. III, Warszawa 1930 a za nim Szwanowski E., *Warszawa. Rozwój urbanistyczny i architektoniczny*, Warszawa 1952, s. 20.], a przede wszystkim z Płockiem. Plan Grudziądza jest jednak znacznie bardziej regularny od planów Płocka i Warszawy, regularność stanowi jego cechę charakterystyczną. Tłumaczyć ją można większą swobodą budowniczego miasta i mniejsze niż w innych wypadkach liczenie się z relikami starej zabudowy, bądź na jej brak, bądź na dyscyplinę i narzucony rygor.*

³ http://www.icimss.edu.pl/TKT/index.php?link=_artysta&id=761

Na ogół charakterystyczną cechą miast planowanych, o założeniu „jednorazowym” jest regularność, natomiast miasta powstałe ewolucyjnie, samorzutnie – są nieregularne. [...] ⁴.

Z zacytowanego fragmentu wynika, że J. Frycz marginalnie moim zdaniem podszedł do hipotezy Oskara Sosnowskiego o wzorowaniu się Starej Warszawy na planie Grudziądza. Fragment biogramu Oskara Sosnowskiego ze strony *Leksykon Lublin*:

Prof. Oskar Sosnowski (1880-1939)

Oskar Wiktor Sosnowski (1880-1939) – polski architekt i konserwator zabytków tworzący w nurcie modernizmu. Autor kościołów w Orłowie, Włocławku, Imielnicy, Fatkowie, oraz willi i domów mieszkalnych utrzymanych w konwencji narodowego historyzmu. Jego najbardziej znaną realizacją jest kościół p.w. św. Rocha w Białymstoku. **Zajmował się także zagadnieniami urbanistyki, o czym świadczy projekt miasta-ogrodu Czerniaków. W Lublinie zaprojektował kościół p.w. św. Michała na Bronowicach. [...].**

Życiorys

Oskar Sosnowski urodził się w 1880 roku w Petersburgu. W 1903 roku ukończył studia na Wydziale Inżynieryjno-Budowlanym w Instytucie Politechnicznym w Warszawie. Następnie pracował w Wydziale Architektonicznym Zarządu Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. Praktyki odbył w pracowni Józefa Piusa Dziekońskiego, pierwszego dziekana Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. **Od 1914 roku był profesorem zwyczajnym Politechniki Lwowskiej, a od 1919 roku – Politechniki Warszawskiej.** W latach 1919-1921 brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. W tych latach objął stanowisko kierownika wydziału w Ministerstwie Spraw Polskich Ukraińskiej Republiki Ludowej. W 1922 roku przyczynił się do powstania Towarzystwa Urbanistów Polskich, a w 1923 roku założył Zakład Architektury Polskiej na Politechnice Warszawskiej, późniejszy Zakład Architektury Polskiej i Historii Sztuki. Działalność Zakładu obejmowała inwentaryzację i pomiary architektury monumentalnej i ludowej. Sosnowski przyczynił się do wykonania systematycznych badań i pomiarów zabytków Warszawy, Zamościa, Podhala, Kurpi i okolic Łowicza. **W czasie bombardowania Warszawy w 1939 roku został ranny i zmarł na zakażenie krwi 24 września 1939 roku.**

Charakterystyka twórczości

Oskar Wiktor Sosnowski wpisuje się w nurt architektury modernizmu. **Tworzył ekspresyjne bryły, np. na planie ośmioboku. Stosował średniowieczną geometryzację dla barokowych ujęć przestrzeni.** W jego projektach odnajdujemy **cechy neoromańskie i neogotyckie ujęte w nowoczesne formy budownictwa, jak konstrukcja**

⁴ J. Frycz, op. cit. s. 34-35.

żelbetonowa. Charakter twórczości Sosnowskiego najlepiej opisują słowa Adama Miłobędzkiego, polskiego historyka sztuki, profesora Uniwersytetu Warszawskiego: „[...] sprzeczne, łączyłyby się, elementy: empiryzm z mistyką, przyrodniczy determinizm z symbolizmem, tradycyjny katolicyzm i panteizm, nacjonalizm z tolerancją, historyzm z secesją, a później aspiracjami modernistycznymi, ścisłą wiedzę inżynierską z humanizmem i [...] obiektywizm badacza z pasją twórczą”⁵.

W 1960 r. J. Frycz w swoich hipotezach zaasekurował się zmianami po przyszytych badaniach archeologicznych. Jego środowisko akademickie z Torunia tej asekuracji nie dostrzegło nawet w XXI w. Przykładem tego są m.in. badania archeologiczne na Górze Zamkowej. Dlatego warto i należy przypomnieć pogląd prof. Oskara Sosnowskiego z 1930 r.

Napisałem o tym w 2000 r., w artykule opublikowanym w Spotkaniach z Zabytkami, pt. *Plany Grudziądza i Warszawy*⁶. W artykule z 2000 r. napisałem: *Ostatnia dekada XX w. okazała się przełomowa w badaniach nad początkami Grudziądza. W środowisku naukowym przełom zapoczątkowała praca dr hab. Krystyny Zielińskiej-Melkowskiej Lokacja Grudziądza w roku 1291. Studium historyczno-archiwalne (Toruń 1991). W pracy tej wyłonił się inny niż krzyżacki rodowód Grudziądza i jego ścisłe powiązanie z cystersami oraz z postacią św. Chrystiana, biskupa misyjnego w Prusach (1 poł. XIII w.). Konsekwencje badań nad dziejami Grudziądza dotyczą też innych miast, w szczególności ziemi chełmińskiej i Pomezanii, ale również Warszawy.*

W 1930 r. profesor Oskar Sosnowski z Politechniki Warszawskiej w artykule „Powstanie, układ i cechy charakterystyczne sieci ulicznej na obszarze Wielkiej Warszawy” wyraził pogląd, że istnieje bardzo duże podobieństwo między rozplanowaniem starych miast Warszawy i Grudziądza. Do poglądu tego nawiązywali także inni badacze: Michał Walicki, Eugeniusz Szwanowski i Jerzy Frycz. Prace badawcze nad genezą Grudziądza wskazują, że analogie grudziądzko-warszawskie nie są przypadkowe. Zagadką jest milczenie źródeł krzyżackich o Grudziądzu w XIII w., chociaż wiadomo, że istniał już w 1222 r. Badaczy nurtowało pytanie, do kogo należało miasto i dlaczego nie ma o nim mowy w dokumentach krzyżackich. Umonwie bez poparcia źródłowego pisano, że od ok. 1230 r. Grudziądz należał do Krzyżaków. Obecnie sprawa ta się wyjaśniła. Otóż Grudziądz należał do biskupa misyjnego Prus a następnie do 1255 r. był siedzibą biskupa pomezkańskiego. Na przełomie 1255/1256 r. biskup pomezkański Ernest zamienił z Krzyżakami Grudziądz na Kwidzyn i tam przeniósł swoją siedzibę, natomiast do tego czasu była to enklawa biskupia w dobrach krzyżackich. Tutaj znajduje się wspólny mianownik Grudziądza i Warszawy, bowiem te miasta nie miały charakteru miast otwartych, jak np. Chełmno czy Toruń, a te były miastami rezydencjonalnymi.

W rozwoju fortyfikacji miejskich Grudziądz nie przeszedł fazy budowy wałów ziemnych i od początku był otoczony murem ceglany, łączonym polepą glinianą zamiast zaprawy wapiennej. Z XIII w. zachowały się trzy bramy miejskie: Brama wodna, znacznie przebudowana w czasach późniejszych oraz bramy odkryte w ostatnim dziesięcioleciu [XX w.]: św. Chrystiana

⁵ http://teatrnn.pl/leksykon/node/441/oskar_wiktor_sosnowski_1880%E2%80%93931939

⁶ M. Szajerka, *Plany Grudziądza i Warszawy*, w: *Spotkania z Zabytkami*, luty 2000, s. 10-13.

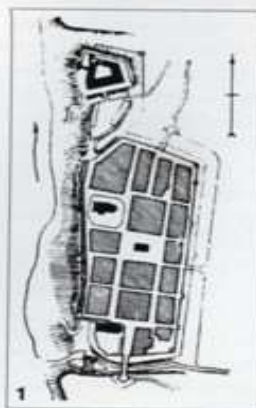
i Boczna I (obecnie w piwnicy kamienicy przy ul. Mickiewicza 3). Istnieją jeszcze dwa obiekty

Plany Grudziądza i Warszawy

MAREK SZAJERKA

ostatnia dekada XX w. okazała się przełomowa w badaniach nad początkami Grudziądza. W środowisku naukowym przełom zapoczątkowała praca dr hab. Krystyny Zielińskiej-Melkowskiej *Lokacja Grudziądza w roku 1291 – studium historyczno-archiwalne* (Toruń 1991). W pracy tej wyłonił się inny niż krzyżacki rodowód Grudziądza i jego ściśle powiązanie z cystersami oraz z postacią św. Chrystiana, biskupa misyjnego w Prusach (pierwsza połowa XIII w.). Konsekwencje badań nad

1.2. Plany średniowiecznych miast: Grudziądza (1) i Warszawy (2)

Artykuł M. Szajerki w *Spotkaniach z Zabytkami* z 2000 r.

świadczące o ich pierwotnej funkcji komunikacyjnej: łącznik między dawnym kolegium jezuickim i spichrzem, odpowiadający położeniu pierwotnej Bramy Zamkowej I oraz obecne prezbiterium kościoła pojezuickiego, będące adaptowaną wieżą bramną, pełniącą funkcje dzwonnicy dla kościoła farnego, zwaną Bramą Zachodnią.

Czas powstania Grudziądza ceglanego można określić na pierwszą połowę XIII w. Wówczas na osuszonych przez cystersów bagnach w widłach Osy, nad brzegiem Wisły powstała biskupia rezydencja, obsługiwana przez konwersów. Taką rezydencję naśladowali ówcześni moż-

ni, w tym książęta mazowieccy. Grudziądz jako zespół klasztorny i rezydencja biskupia przeżywał swój rozkwit w latach 1222-1255, szczególnie do 1245 r., kiedy władał nim biskup misyjny Prus, legat papieski Chrystian. Biskup ten był bardzo ważnym partnerem politycznym dzielnicowych książąt i stąd należy przypuszczać, że naśladowanie przez nich reprezentanta najpotężniejszego zakonu w ówczesnej Europie było formą nobilitacji. I właśnie to naśladownictwo widoczne jest w rozplanowaniu rezydencjonalnej Warszawy. Gdy na plan Grudziądza z XIII w. nałożymy plan Warszawy z tego okresu, to okaże się on odrębną kopią planu Grudziądza. W obydwu wypadkach, idąc od strony zamków w kierunku miast, na osi znajdowały się dwa kwartały, które nie zostały zajęte przez budownictwo miejskie. W Grudziądzu był to Stary i Nowy Rynek, w Warszawie – kolegiata i Stary Rynek. Obecność centralnych rynków jest sprawą oczywistą we wszystkich miastach, jednak bliźniacze położenie wymienionych kwartałów w Warszawie i Grudziądzu jest zastanawiające, tym bardziej, że kościoły parafialne w tych miastach powstały już po ich wytyczeniu. Pierwotne kościoły parafialne (parafialne) obydwu miast pod wspólnym wezwaniem św. Jerzego były poza murami miejskimi. Obydwa miasta miały także przedmieścia o nazwie Freta, Fryta, pochodne od słowa „bracia”.

Szczególne znaczenie dla Warszawy ma gotycki most na Placu Zamkowym, którego odpowiednik znajduje się w Grudziądzu. Budowę tych mostów można datować na XIII w. W wypadku Warszawy jej rozplanowanie można wiązać z osobą księcia Konrada Mazowieckiego, który w 1241r. wymienił pierwszy raz Warszawę w dokumencie.

Most Bramy Krakowskiej na Placu Zamkowym w Warszawie. Fot. M. Szajerka.

Przywilej lokacyjny Grudziądz z 1290 r. wymienia zastane fortyfikacje, fosy i bramę. Do naszych czasów zachowały się ceglane mosty rozebranych 150 lat temu bram Toruńskiej i Bocznej. Datowanie mostu Bramy Toruńskiej jest bardzo ułatwione, ponieważ wykonano go z cegieł charakterystycznych dla pierwszej połowy XIII w. Na ten łuk nałożono drugi wykonany z grubej palcówki gotyckiej; z tej cegły wykonano też przypory oraz inne obiekty w Grudziądzu datowane na XIV i XV w. Drugi most przy Bramie bocznej wykonany jest tą samą techniką z cegieł charakterystycznych dla drugiej połowy XIII w.

Gdy w 1977 r. odkryty został w Warszawie most pod Placem Zamkowym, podjęto decyzję o jego odbudowie i ekspozycji. Patrząc na ten obiekt można żałować, że wcześniej nie zinventaryzowano mostów grudziądzkich. Aczkolwiek nie ma na to bezpośrednich dowodów, to jednak porównywalna grubość przęsła mostu warszawskiego z przęsłami mostów grudziądzkich wskazuje, że na mur arkadowy grubości ok. 1 m nakładano drewnianą konstrukcję poszerzającą most. Most Bramy Bocznej w Grudziądzu był w pobliżu stodoł, stąd jego znaczenie gospodarcze i ma dwa łuki spięte razem, dzięki czemu większa jego nośność. Obecny most warszawski jest współczesną rekonstrukcją, ale dzięki wyeksponowaniu oryginalnego muru arkadowego ma wybitne znaczenie w skali ogólnopolskiej. Jeśli się potwierdzą w przyszłości dalsze badania naukowe, to dwa średniowieczne mosty grudziądzkie i most warszawski będzie można zaliczyć do najstarszych mostów murowanych w Polsce.

Takie stwierdzenie o pionierskiej roli Grudziądza i Warszawy w dziele murowanego budownictwa mostowego jest uzasadnione, tym bardziej, że w Grudziądzu można prześledzić całą ewolucję budownictwa ceglanego. Miasto to właśnie cegle, występującej pod określeniem gruda, czyli stwardniała ziemia, od 1222 r. zawdzięcza swą nazwę.

Powyższy tekst reprezentuje stan wiedzy z roku 2000. Dopuszczenie tekstu, dotyczącego historii i architektury Warszawy, do druku przez Redakcję *Spotkań z Zabytkami* ma też swoją wymowę. Redakcja korzystała też z recenzji np. pracowników naukowych Uniwersytetu Warszawskiego.

Druk tego artykułu niewątpliwie przyczynił się do promocji ogólnopolskiej kwestii średniowiecznych mostów w Grudziądzu, chociaż nadal są one niedoceniane przez lokalnych historyków i historyków architektury i sztuki. Mosty te nie figurują w krajowym rejestrze zabytków nieruchomych.

O dalszych badaniach nad mostami w Grudziądzu można przeczytać w *Biuletynie Koła Miłośników Dziejów Grudziądza* z 2015 r.⁷ Mimo sygnalizowanych w histo-

riografii wspólnych powiązań architektonicznych i urbanistycznych ze średniowiecza, grudziądzko-warszawskich, nie są one wykorzystywane w promocji, szczególnie Grudziądz. W przypadku Warszawy owszem. Dację mostu Bramy Krakowskiej na Placu Zamkowym przesunięto na wiek XIV.

---

⁷ K. Błaszczyk, W. Błaszczyk, M. Stachowicz, M. Szajerka [red. tekstu], Grudziądzkie mosty średniowieczne, w: Biuletyn Koła Miłośników Dziejów Grudziądz, Rok XIII: 2015, nr 24 (436). Data odczytu: 24.06.2015 r.

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisz, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.